

ЕТНІЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ І САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ РУМУН ЗАКАРПАТТЯ 1944-1991 РР.

Включення Закарпаття в радянську державно-політичну систему по-різному позначилось на становищі, етносоціальному і етнокультурному розвитку національних меншин. Як тільки в Закарпаття увійшли радянські війська, почались репресії проти місцевих угорців і німців, яких віднесли до ворожих націй. Уже в листопаді-грудні 1944 р. на підставі постанови Військової Ради 4-го Українського фронту №0036 було розпочато чистку угорського і німецького призовного чоловічого населення. Всі вони були прирівняні до військовополонених і направлені до різних таборів. Ті з них, що перебували у Свалявському таборі, використовувались на відбудові залізниці Воливець-Мукачево. Умови праці там були настільки важкими, що буквально через 1,5 місяця з 5430 військовополонених близько 3 тис. виснаженими і хворими були повернені до табору [1, с. 162; 2, с. 94-96; 3, с. 160-161].

Загалом за роки радянської влади в Закарпатті відбувались значні етнотемографічні зрушення. Їх характер і напрями розкриває таблиця №3 з першого розділу дисертації. Конкретні матеріали засвідчують, що питома вага українців у структурі населення області із 67,9% у 1946 р. зросла до 78,4% у 1989 р. За цей же час численність росіян зросла з 1,5% до 4%, румун - з 2% до 2,4%, циган - з 0,6% до 1%. Питома вага інших національних меншин, зокрема угорців, німців, словаків і чехів, євреїв, болгар, у структурі населення області постійно зменшувалась. Так, угорці в 1946 р. складали ще 17,3% загальної кількості населення, а в 1989 р. - лише 12,5%. За цей же час численність чехів з словаками з 1,7% зменшилась до 0,6%, німців - з 0,4% до 0,3%, євреїв - з 0,8% до 0,2% [4; 5; 6, с. 267-276].

Румуни в Закарпатті проживають на межі Рахівського і Тячівського районів. У таких майже виключно етнотнічних

селах, як Середнє Водяне, Добрик, Плауц, Біла Церква, Діброва, Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Печера та в містечку Солотвині. У 1975 р. 99,2% румун проживало в одноетнічних селах. Статистичні дані засвідчують поступове кількісне зростання румун у межах нинішнього Закарпаття. Якщо у 1921 р. їх нараховувалось всього 11.867 чол., то в 1930 р. їх кількість складала 12.777, в 1959 р. - 18346, в 1970 р. - 23454, в 1979 р. - 27155, а в 1989 р. - вже 29845 чоловік [7, с. 9; 8, с. 8; 9, с. 70; 10; 11, Т. 1-7, с. 175; 12, с. 24]. Кількісне зростання румун мало виключно природній характер, припливу румунованого населення, за винятком поодиноких випадків прибуття спеціалістів з Молдови і Буковини, сюди не спостерігалось. Про це, зокрема, свідчать статистичні дані з етнічного румунського села Середнього Водяного. У 1948 р. в селі проживало всього 600 жителів, а в 1989 р. в селі вже налічувалось 6163 мешканці [13, с. 529; 14, с. 418; 15, с. 59]. За 40 років численність мешканців села виросла в 10 разів. У 1998 р. нами проведено обстеження 300 сімей села Середнього Водяного. На основі аналізу погосподарських книг було встановлено, що найшвидше численність жителів зростала впродовж 1945-1975 рр., коли в селі в 40% сімей було не менше трьох дітей. У наступні роки кількість жителів села не так швидко зростала. Це засвідчується й тим, що в 1988 р. вже лише в 25,3% сімей було по три і більше дітей. Аналогічною була ситуація в с. Діброва, в якому в 1981 р. налічувалось 270 багатодітних сімей, 10 жінок було нагороджено орденом "Мати-героїня", а 18 - орденом "Материнська слава" 1-го і 2-го ступеня [16; 14, с. 467].

Етнополітичні процеси 1944-1990 рр. не пройшли осторонь і румунські національні меншини Закарпаття. З перших років визволення та встановлення радянської влади в румун краю набули поширення всі ті процеси, що й в українців. Їх не віднесли до ворожих націй і не проводили проти них масових репресій, а поступово втягували, як і українців, в радянську суспільно-політичну систему. Це засвідчено тим, що вже наприкінці 1944 - на початку 1945 рр. близько 50 румун добровільно чи примусово було залучено до лав радянської армії, а понад 80 - вступило до складу чехословацького військового корпусу генерала Л. Свободи. Крім того, вони

залучались до вирішення історичної долі краю, бо 4 делегати I з'їзду Народних комітетів від румунських сіл підтримали возз'єднання Закарпаття з Україною [17, с. 5; 13, с. 414, 419, 529; 14, 464-465, 466-467, 486].

Нарівні з українцями румуни були втягнуті в усі соціально-політичні та національно-культурні процеси радянської доби. Примусова колективізація викликала опір селян. Коли в липні 1947 р. в с. Діброва селян примусово заганяли в колгосп, то вони вже в серпні 1947 р. вбили привезеного в село голову колгоспу І.Черничка [13, с. 605-606]. Але це не зупинило колективізації. Цьому сприяло розкуркулення тих 85 румунських господарств, що в серпні 1950 р. було внесено до списку куркулів. Колективізація румун Закарпаття повністю була завершена вже в 1950 р. Оскільки виняткова більшість румунів проживає в сільській місцевості, то понад 82% з них формально вважались працюючими в колгоспах, а 18% - в лігоспах і промисловості [15, с. 59]. Навіть солотвинські румуни переважно працювали в сільському господарстві і лише незначна їх частина була зайнята в промисловості.

Головною проблемою етносоціального життя румун Закарпаття була проблема зайнятості працездатного населення і відсутність робочих місць по місцю проживання. Важко було працевлаштуватись і в найближчих населених пунктах. Так, у 1989 р. лише 15 жителів с. Середнього Водяного мали постійну роботу за межами села: 12 - в межах Рахівського району, а 3 - за межами самого села [16]. Постійну роботу з оплатою праці в колгоспах мали лише керівники, спеціалісти, бригадири і ланкові, кілька десятків механізаторів і доярок та незначне число рядових колгоспників, а виняткова більшість останніх працювала безплатно. Як винагорода за працю їм вважалося надання колгоспної присадибної ділянки. Виняткова більшість працездатного населення чоловічої статі не мала постійної роботи і регулярно виїздила на сезонні роботи за межі Закарпаття і України.

Виїзд на сезонні роботи за межі області в румунських селах набув масового характеру, став невід'ємною частиною способу життя їх мешканців. З довідок, що надсилались

службовцями сільських рад в районні та обласне управління статистики важко встановити справжню кількість тих, які постійно виїжджали на сезонні роботи. Обласна та районні організації КПРС розглядали виїзди на сезонні роботи за негативне явище, бо вони свідчили про економічну дискримінацію румун. В угоду вищестоячому начальству місцеві функціонери, маніпулюючи цифрами, всіляко приховували справжню кількість виїжджаючих на заробітки. Так, наприклад з даних Глибокопотіцької сільради випливає, що станом на 31.12.1990 р. в селі проживало 5301 мешканець, з них 2007 мали постійну роботу, 201 були працівниками освіти, культури, торгівлі, кооперативів, а 42 чоловік працювало в інших організаціях. А де працювала решта 1754 жителів села, довідка не повідомляла. Крім того, з довідки довідуємося, що на сезонні роботи за межі області виїжджало 1913 чоловік [18]. Такі ж фальсифіковані дані подавала і Дібровська сільська рада. З її довідки випливає, що станом на 31.12.1990 р. в селі проживало 9850 мешканців, з них 5743 - працездатні, з усіх працездатних 1469 чоловік нібито працювало в колгоспі, що є явним перебільшенням та ще 952 чоловіки в різних організаціях і установах села. Таким чином загальна кількість постійно працюючих підвищувалась до 2421 людини. Водночас довідка свідчила, що в селі лише 3015 чоловік не мали постійної роботи [18]. Найпростіші арифметичні дії з наведеними цифрами свідчать, що численність непрацюючих в селі мала б складати щонайменше 3.322 чоловік. Реальна кількість тих, що не мали постійної роботи в румунських селах Закарпаття, складала 80% від працездатного населення. Це означає, що в с. Діброва 4594 чоловіки не мали постійної роботи. З них 2.252 чоловіки регулярно виїжджали на сезонні роботи. З 2342 працездатних жінок на сезонні роботи виїжджало понад 700 (30%). Аналіз господарських книг с. Середнього Водяного засвідчив, що в 1988 р. в селі проживало 6163 мешканці, з них близько 5115 працездатних не мали постійної роботи. Лише близько 500 працездатних мало постійну роботу в закладах освіти і культури, медичних закладах, колгоспі і лісгоспі і т.ін. Майже з 2262 працездатних чоловік щороку на сезонні роботи виїжджало від 1500 до 2240, тобто від 70 до 85%. Так у 1977 р. з села на

сезонні роботи виїхало 1520 мешканців, в 1978 р. - 1940, в 1979 р. - 2020, в 1980 р. - 1780, 1981 р. - 2040, в 1982 р. - 2240, в 1983 р. - 2020, в 1986 р. - 2140, в 1987 р. - 2220, в 1989 р. - 2160 [16].

Відомий український дослідник сезонних міграцій в Карпатах М.І. Долішній, навіть виділив Середньоводянське вогнище сезонних міграцій. До нього він відніс румунські села Середнє Водяне, Білу Церкву, Діброву та Глибокий Потік з їх присілками. За його підрахунками, в 1987 р. з цього вогнища на сезонні роботи виїжджало понад 6 тис. чоловік [19, с. 91]. За нашими підрахунками, в 1989 р. на сезонні роботи з названого міграційного вогнища виїжджало понад 6,5 тис. чоловік. Аналізуючи інтенсивність цих виїздів, зауважимо, що реальні кількісні показники важко встановити, бо вони мали неорганізований, стихійний характер, а окремі мігранти впродовж року виїжджали на сезонні роботи по 2-3 рази. В сезонних роботах активну участь брали й жінки. У сезонних роботах на лісозаготівлях, будівництві цивільних і промислових об'єктів, реставраційних роботах і т.ін. брали участь майже виключно чоловіки. Взагалі серед румунських сезонних робітників чоловіки складали від 70 до 75%.

Масові виїзди на сезонні роботи значною мірою мали негативний вплив на сімейно-побутовий уклад румун Закарпаття, на внутрішньосімейні стосунки та зміну моральних цінностей і пріоритетів. Крім того, всі, хто виїздив на сезонні роботи були позбавлені всякого соціального захисту. Повертаючись із сезонних робіт, заробітчани з місць своєї праці привозили дефіцитні промислові товари, зерно, соняшник, цукор, ліс і лісоматеріали і т.ін. Вони їх продавали на внутрішньому ринку Закарпаття, де постійно був відчутний товарний голод. Через це партійні і державні органи влади ставились до заробітчани негативно, офіційно розглядали їх як "спекулянтів", "ділків", "сектантів", діяльність яких суперечить радянському законодавству, наносить соціалістичній соціально-економічній системі "...в кінцевому підсумку великий моральний і економічний збиток" [18]. Радянські і партійні органи влади розглядали, сезонні виїзди на роботу як зло, а тому прагнули обмежити їх, або встановити над ними свій контроль.

службовцями сільських рад в районні та обласне управління статистики важко встановити справжню кількість тих, які постійно виїжджали на сезонні роботи. Обласна та районні організації КПРС розглядали виїзди на сезонні роботи з негативне явище, бо вони свідчили про економічну дискримінацію румун. В угоду вищестоячому начальству місцеві функціонери, маніпулюючи цифрами, всіляко приховували справжню кількість виїжджаючих на заробітки. Так, наприклад з даних Глибокопотіцької сільради випливає, що станом на 31.12.1990 р. в селі проживало 5301 мешканець, з них 2007 мали постійну роботу, 201 були працівниками освіти, культури, торгівлі, кооперативів, а 42 чоловік працювало в інших організаціях. А де працювала решта 1754 жителів села, довідка не повідомляла. Крім того, з довідки довідуємося, що на сезонні роботи за межі області виїжджало 1913 чоловік [18]. Такі ж фальсифіковані дані подавала і Дібровська сільська рада. З її довідки випливає, що станом на 31.12.1990 р. в селі проживало 9850 мешканців, з них 5743 - працездатні. З усіх працездатних 1469 чоловік нібито працювало в колгоспі, що є явним перебільшенням та ще 952 чоловіки в різних організаціях і установах села. Таким чином загальна кількість постійно працюючих підвищувалась до 2421 людини. Водночас довідка свідчила, що в селі лише 3015 чоловік не мали постійної роботи [18]. Найпростіші арифметичні дії з наведеними цифрами свідчать, що численність непрацюючих в селі мала б складати щонайменше 3.322 чоловік. Реальна кількість тих, що не мали постійної роботи в румунських селах Закарпаття, складала 80% від працездатного населення. Це означає, що в с. Діброва 4594 чоловіки не мали постійної роботи. З них 2.252 чоловіки регулярно виїжджали на сезонні роботи. З 2342 працездатних жінок на сезонні роботи виїжджало понад 700 (30%). Аналіз господарських книг с. Середнього Водяного засвідчив, що в 1988 р. в селі проживало 6163 мешканці, з них близько 5115 працездатних не мали постійної роботи. Лише близько 500 працездатних мало постійну роботу в закладах освіти і культури, медичних закладах, колгоспі і лісгоспі і т.ін. Майже з 2262 працездатних чоловік щороку на сезонні роботи виїжджало від 1500 до 2240, тобто від 70 до 85%. Так у 1977 р. з села на

сезонні роботи виїхало 1520 мешканців, в 1978 р. - 1940, в 1979 р. - 2020, в 1980 р. - 1780, 1981 р. - 2040, в 1982 р. - 2240, в 1983 р. - 2020, в 1986 р. - 2140, в 1987 р. - 2220, в 1989 р. - 2160 [16].

Відомий український дослідник сезонних міграцій в Карпатах М.І. Долішній, навіть виділив Середньоводянське вогнище сезонних міграцій. До нього він відніс румунські села Середнє Водяне, Білу Церкву, Діброву та Глибокий Потік з їх присілками. За його підрахунками, в 1987 р. з цього вогнища на сезонні роботи виїжджало понад 6 тис. чоловік [19, с. 91]. За нашими підрахунками, в 1989 р. на сезонні роботи з названого міграційного вогнища виїжджало понад 6,5 тис. чоловік. Аналізуючи інтенсивність цих виїздів, зауважимо, що реальні кількісні показники важко встановити, бо вони мали неорганізований, стихійний характер, а окремі мігранти впродовж року виїжджали на сезонні роботи по 2-3 рази. В сезонних роботах активну участь брали й жінки. У сезонних роботах на лісозаготівлях, будівництві цивільних і промислових об'єктів, реставраційних роботах і т.ін. брали участь майже виключно чоловіки. Взагалі серед румунських сезонних робітників чоловіки складали від 70 до 75%.

Масові виїзди на сезонні роботи значною мірою мали негативний вплив на сімейно-побутовий уклад румун Закарпаття, на внутрішньосімейні стосунки та зміну моральних цінностей і пріоритетів. Крім того, всі, хто виїздив на сезонні роботи були позбавлені всякого соціального захисту. Повертаючись із сезонних робіт, заробітчани з місць своєї праці привозили дефіцитні промислові товари, зерно, соняшник, цукор, ліс і лісоматеріали і т.ін. Вони їх продавали на внутрішньому ринку Закарпаття, де постійно був відчутний товарний голод. Через це партійні і державні органи влади ставились до заробітчан негативно, офіційно розглядали їх як "спекулянтів", "ділків", "сектантів", діяльність яких суперечить радянському законодавству, наносить соціалістичній соціально-економічній системі "...в кінцевому підсумку великий моральний і економічний збиток" [18]. Радянські і партійні органи влади розглядали, сезонні виїзди на роботу як зло, а тому прагнули обмежити їх, або встановити над ними свій контроль.

Під гаслами боротьби з приватно-власницькою психологією було навіть прийнято рішення Тячівського райкому КПРС, в якому постановлялось: "...зобов'язати райвиконком, відділ внутрішніх справ, суд, прокуратуру надати практичну допомогу місцевим органам влади в боротьбі з пережитком минулого" [20]. Щоб призупинити сезонні виїзди на роботу, сім'ям сезонників обмежували розміри присадибних ділянок, відмовляли їм у видачі необхідних для виїзду довідок, направляли листи і своїх представників на місця виїзду сезонників з вимогою, щоб ті не приймали "шабашників" без дозволу органів місцевої влади Закарпаття і т. п. Водночас постанова дала підставу прокуратурі, міліції, КДБ, судам для брутального зтручання в особисте і громадське життя румун. У результаті реалізації постанови було спровоковано чимало судових справ, незаконно засуджено десятки громадян, [20] незаконно конфіскувались завезені заробітчанами промислові і сільськогосподарські товари. Всі ці заходи спонукали заробітчан до дачі хабарів державним службовцям, а побори з румун для партійних і радянських працівників, прокурорів, суддів і міліціонерів стали справжнім промислом.

Партійні і радянські органи влади проблему сезонних виїздів на заробітки звично розглядали не в економічній, а в ідеологічній площині. Це хибний підхід. Між тим, міграції набули виразного соціального звучання, бо супроводжувались відносно високими заробітками. Під їх впливом значною мірою формувалась психологія місцевого румунського населення. Сезонні робітники, маючи добрі заробітки, швидко і якісно розбудовували свої садиби з комфортним житлом, умебльовували і облаштовували його імпортними меблями, побутовим обладнанням і т.ін. Тому заробітчани в румунських селах користувались славою добрих і старанних господарів. Це сприяло участі в сезонних роботах майже всіх молодих чоловіків до 35 років, які прагнули розбудувати власну садибу з хатою і облаштувати її. Так зусиллями партійних і державних органів була штучно створена дуже суперечлива ситуація в румунських селах Закарпаття. При проведенні різноманітних проагандистських компаній, всі досягнення в

індивідуальному будівництві приписувались досягненням радянської влади і соціалістичної системи, а в ідеологічній роботі заробітчанство тлумачилось як зло, "діляцтво", "шабашка" і т.п.

Оскільки виїзди на сезонні роботи стали домінуючими в соціальному житті румунських сіл, то спроби їх обмеження і переслідування за завезення дефіцитних товарів викликали протести місцевого населення. Однією з масових форм протесту проти політичного, економічного та ідеологічного диктату режиму став вступ до різних релігійних сект, зокрема секти "Свідків Єгова". Особливої популярності секта набула в с. Білій Церкві, де до неї входила значна кількість учнівської молоді. Єговізм набув поширення також в Діброві, Глибокому Поточі та Середньому Водяному. Офіційні документи районних партійних організацій КПРС свідчать, що єговісти категорично відмовлялись співати гімн СРСР, читати і розповідати вірші і оповідання про керівників радянської влади і армії і т. ін. [21; 22] Ще однією формою протесту була відмова румун від служби в армії. Так, 18.XII.1966 р. воєнком Рахівського району на сесії сільської Ради Середнього Водяного повідомляв, що від служби в армії в селі ухилилось 110 юнаків. Щоб не йти до армії, юнаки призованого віку на час призову виїздили за межі області. Згідно акту перевірки від 18.III.1967 р. в с. Глибокий Потік із 42 призовників 9 ухилились від служби в армії через виїзди в інші області [23]. Такою ж була ситуація в усіх румунських селах Закарпаття.

Партійні і державні органи всі проблеми соціально-економічного життя румун звично зводили в ідеологічну площину. Вони приймали рішення і постанови про необхідність посилення ідейно-виховної роботи, пропаганди радянського патріотизму та інтернаціоналізму по місцю проживання румун. З цією метою в 1987 р. почався молдавомовний дубляж газети "Дружба" ("Прістенія") - друкованого органу Тячівського райкому КПРС і райвиконкому. Ще раніше при обласному радіо комітеті почала діяти молдовська редакція.

Свої невдачі в ідейно-виховній роботі ідеологи Закарпатського обкому КПРС пояснювали такими факторами: наявністю державних кордонів з Румунією, Угорщиною,

Польщею і Чехословаччиною; багатоетнічним багатоконфесійним населенням краю, широкими родинними зв'язками закарпатців з іноземцями; історичним минулим краю, доступністю ідеологічно невитриманих телепередач і радіопередач з сусідніх країн і т.ін. Зауважимо, що про широкі контакти закарпатців з своїми закордонними родичами важко говорити, бо в 1977 р. за кордоном побувало всього 7 тис. жителів області, в тому числі члени офіційних делегацій й туристи [24].

Ще складнішою була проблема родинних зв'язків закарпатських румун з своїми родичами в Румунії, бо з 70-х років почалось заморожування радянсько-румунських відносин. Що ж стосується постанови ЦК КПРС про тісні зв'язки Закарпатської області з Сату-Марським уїздом Румунії, то вона поширювалась на партійних, радянських, профспілкових і комсомольських активістів. Такими ж були зв'язки Закарпаття з прикордонними областями всіх сусідніх країн. Так, наприклад, в 1974 р. по лінії дружніх зв'язків в сусідніх країнах (ЧССР, УНР, СРР) побувало 193 закарпатські делегації і спецгрупи, а із зворотнім візитом до Закарпаття прибуло 197 делегацій [25; 26; 27; 28].

Ідеологічний наступ на румунське населення Закарпаття посилювався у зв'язку з прийняттям постанови ЦК КПРС "Про додаткові заходи в галузі ідеологічної роботи у зв'язку з посиленням румунської націоналістичної пропаганди, що зачіпає інтереси СРСР". Прагнучи вийти із складної ситуації, ідеологи Закарпатського обкому КПРС спробували знайти хоч якісь підстави для віднесення закарпатських румун до молдаван. Але науковці історичного факультету УжДУ в своїй довідці обґрунтували румунську, а не молдавську етнічну, належність мешканців сіл Середнього Водяного, Білої Церкви, Діброва, Глибокого Потіка та їх присілків. Прийнята Закарпатським обкомом КПРС постанова давала вказівку правоохоронним органам викоринювати будь-які спроби румунської сторони пропагувати в краї ідеї румунського націоналізму, а партійним органам області рекомендувала: покращити ідейно-політичний зміст передач молдавською мовою на

обласному радіо і телебаченні; вкомплектувати бібліотеки кращими творами російських, українських і молдавських авторів; створити в селах Діброва і Середнє Водяне на громадських засадах історико-красознавчі музеї; посилити атейстичне виховання і антирелігійну пропаганду і т.ін. [29; 30; 31; 32].

Домінування соціально-побутових інтересів, відносна байдужість румун до національно-культурного і громадського життя в 1944-1986 рр. у поєднанні з недостатнім господарським і соціальним розвитком їхніх сіл та загальнонародняська ідеологічна кон'юнктура стали визначальними факторами, що затримували їх соціально-культурний розвиток. У румунських, як і в угорських, селах школи, клуби, бібліотеки, дитячі дошкільні заклади і т. ін. споруджувались переважно за кошти колгоспів. Національно-культурне життя румун Закарпаття ускладнювалось ще й тим, що всі їхні національні школи і бібліотеки працювали в режимі молдавської літературної мови з кириличним письмом. Саме з Молдавської РСР та почасти з Чернівецької області вони одержували літературу, підручники, газети і журнали.

Система шкільної освіти рідною мовою в румун області почала складатись ще в 1919 р., коли Закарпаття було включено до складу Чехословаччини. Вже в 1934 р. румунською мовою велось навчання в 31 класі в 4 початкових школах, в яких навчались 1772 учні. Всі підручники до шкіл тоді поставлялись з Румунії. Неповну середню і середню освіту рідною мовою учні одержували в сусідніх румунських містах. Радянська система молдавомовної освіти румун Закарпаття почала складатись ще в 1945/1946 н.р., коли запрошували семирічки в Солотвині, Діброві, Білій Церкві і Середньому Водяному [33; 14, с. 465, 467, 474]. Водночас впроваджувались заходи ідеологічного впливу на населення, здійснювалась ліквідація неписьменності і малописьменності. Закарпатський обком КПРС 4 вересня 1947 р. прийняв спеціальне рішення про занедбання масово-політичної роботи в румунських селах Діброва, Глибокий Потік, Середнє Водяне і Біла Церква, в яких не було створено гуртків ліквідації неписьменності, політгуртків, гуртків художньої самодіяльності, не систематично випускались стінні газети і т.п.

Зобов'язавши місцеві організації КПСС та органи державної влади усунути названі недоліки, рішення обкому зобов'язувало виділити з місцевих бюджетів кошти для ліквідації неписьменності. Керуючись постановою Середньоводянської сільрада в 1950 р. для ліквідації неписьменності виділила 17 тис. крб., а Солотвинська селищна рада 49 тис. крб. Справа ліквідації неписьменності посувалася дуже повільно. Наприклад, ще навіть у 1953 р. в Глибокопотіцькій раді ще не було складено навіть списків неписьменних і малописьменних [34].

Якщо ліквідації неписьменності і малописьменності та здобуття неповної середньої освіти молдавською мовою вирішувались більш-менш успішно, то здобуття середньої освіти цією ж мовою було достатньо проблематичним. Ще навіть у 1979 р. для 27 тис. румун працювала всього одна середня школа. Навіть у перебудовчому 1989 р. для 29485 румун працювало 10 шкіл, а з них лише 2 середні (1 середня школа для 14742 румунів) [35, с. 114]. Це значною мірою вплинуло на достатньо низький рівень освіченості румун у порівнянні з росіянами, українцями, угорцями, словаками.

**Рівень освіченості етнічних груп Закарпаття
(на 1000 чоловік) станом на 1989 р. [36; 37]**

етнічна група	вища	незакінчена вища	середня спеціальна	середня	неповна середня	початкова
українці	68	10	149	367	218	145
росіяни	246	25	267	310	-	34
угорці	37	7	98	427	264	155
румун	17	3	38	208	451	181
словаки	88	12	157	385	101	-
цигани	-	-	7	97	431	387

Програма ідеологічної роботи передбачала розгортання діяльності культосвітніх закладів. У кожному румунському селі було створено хати-читальні, клуби, сільські і шкільні бібліотеки. Але працювали вони формально. Постанова Рахівського райкому КПРС від 5 серпня 1955 р., відзначаючи незадовільну роботу місцевих культ-освітніх

закладів, наголошувала, що в бібліотеках немає достатньої кількості літератури, абонентами газет стали лише 14 чоловік, а в 740 садибах працювало всього 18 радіоточок. Постанова вимагала розгортання художньої самодіяльності в румунських селах, транслявання через Солотвинський радіоузел передач румунською мовою і радіопередач молдавською мовою з Кишинева [38; 39; 40]. Аналогічне становище було і в румунських селах Тячівщини. Так у 1952 р. в с. Діброва в сільській бібліотеці налічувалось всього 49 читачів на 650 дворів, а постанова Тячівського райкому КПРС відзначала, що в с. Глибокий Потік не проводиться жодної масово-політичної роботи. Таке ж саме становище фіксували постанови і рішення райкомів КПРС і в наступні 1960-1970 рр. [18].

Соціально-економічний, політичний та ідеологічний тиск розполовинили все побутово-культурне життя румун Закарпаття. На перший погляд всі румунські села вели типове життя колгоспних сіл, в яких велася пропаганда комуністичних ідей, велася атеїстична пропаганда, влаштовувались вечори, дні і тижні інтернаціоналізму, впроваджувалися радянські свята і обряди, пропагувався радянський патріотизм, заохочувалось зросійщення і т.ін. Насправді румунні області проживали в силовому полі традиційно-побутового життя, що найповніше проявлялось в сім'ї і сімейному побуті, святах, обрядах, віруваннях, народній творчості, ментальності, етнічних стереотипах і т.ін. Тому не дивно, що навіть на обласних партійних конференціях жорстко критикувались весільні та інші традиції румун Закарпаття, що нібито суперечили радянському способу життя [10; 11, Т. VI; 5].

Переважно аграрний розвиток сіл, майже повна їх одноетнічність і ендогамність, виключна одноетнічність шлюбів закарпатських румун сприяли збереженню їх етнічної стабільності і сталості. Вони зберегли майже недоторканими зовні етнічне середовище, етнічну специфіку, мову, традиції і фольклор, національну самосвідомість. Це підтверджується й тим, що дуже незначний відсоток румун визнавав мову іншого етносу за рідну, зокрема українську і російську. Радянські переписи обгрунтовано вважали для румун нерідною

молдавську мову. Незважаючи на це всі школи в румунських селах Закарпаття працювали в режимі молдавської мови. У 1959 р. лише 99 румун називали рідною молдавську мову, в 1970 р. - їх число виросло до 652, в 1979 р. - до 962, а в 1989 р. різко зменшилось до 170 чоловік. В 1989 р. закарпатські румуни самі розвінчали політичну кон'юнктуру проблеми молдавської рідної мови [41, с. 65; 42, с. 134; 43, с. 15; 12, с. 29]. Загалом для закарпатських румун характерний високий рівень національної самосвідомості та сильні почуття локального патріотизму. Вони майже не асимілювались і не переселялись за кордон та інші області Радянського Союзу. Однією з вагомих причин такої сталості був відносно високий рівень матеріального добробуту, що спирався на, переслідуванні комуністами, виїзди на сезонні роботи.

1. 1. Шляхом Жовтня. Нарис історії Закарпаття.-Ужгород, 1973.
2. 2. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.).- Ужгород, 1995.- 84 с.
3. 3. Павленко Г.В. Нове про депортацію німців Закарпаття в 1944-1946 рр. // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті".- Ужгород, 1997.- С. 160-164.
4. 4. ДАЗО. - Ф. 2117. - Оп. 1. - Спр. 6.
5. 5. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник.- Ужгород, 1990.- 65 с.
6. 6. Макара М.П. Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті//Українські Карпати: етнос, історія, культура.-Ужгород, 1993.- С. 150-160.
7. 7. Statistika pruzcka republiky Ceskoslovenske.- Praha, 1932.- 43 s.
8. 8. Administrativni lexicon obci v Republice Ceskoslovenske.- Praha, 1934.- dil II.- 56 s.
9. 9. Копчак В.П., Копчак С.И. Населення Закарпаття за 100 лет (1870-1970). - Львов, 1977.- 181 с.
10. 10. Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР.- М., 1963.- 84 с.
11. 11. Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года, Т. 1-7.- М., 1972-1974.- 75 с.

12. 12. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник.- Ужгород, 1980.- 94 с.
13. 13. Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область.- К., 1969.- 834 с.
14. 14. История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область.- К., 1982.- 844с.
15. 15. Ткаченко Л.О. Методика дослідження етнічних процесів (на матеріалах Закарпаття). // Народна творчість та етнографія.- 1974, №3.- С. 55-62.
16. 16. Поточний архів Середньоводянської сільської Ради народних депутатів Рахівського району Закарпатської області. Діловодство за 1945-1988 рр., погосподарські книги № 1-8; Діловодство за 1988-89 рр., погосподарські книги 1-8.
17. 17. Троян М.В. Того дня зійшло сонце возз'єднання.-Ужгород, 1979.- 123 с.
18. 18. ДАЗО. - Ф. П-1. - Оп. 7. - Спр. 153.
19. 19. Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура".- Ужгород, 1993.- 153 с.; Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.- Ужгород, 1994.- 231 с.; Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали наук.-практ. конф.-Ужгород, 1993.- 321 с.
20. 20. ДАЗО. - Ф. П - 28. - Тячівський райком КПУ (к-сть справ 2565). - Оп. 19. - Спр. 16.
21. 21. ДАЗО. - Ф. П-1. - Оп. 6. - Спр. 596.
22. 22. ДАЗО. - Ф. П-1. - Оп. 9. - Спр. 838.
23. 23. ДАЗО. - Ф. П-1. - Оп. 9. - Спр. 171.
24. 24. ДАЗО. - Ф. П-1, оп. 7, спр. 1.- арк. 44.
25. 25. ДАЗО.- Ф. 1, оп. 6, спр. 17.- арк. 56-58.
26. 26. ДАЗО.- Ф. 1, оп. 6, спр. 483, арк. 59-61
27. 27. ДАЗО.- Ф. 1, оп. 6, спр. 603.- арк. 9-10.
28. 28. ДАЗО.- Ф. 1, оп. 6, спр. 606.- арк. 37-40
29. 29. ДАЗО.- Ф. П-1, оп. 1, спр. 266.- арк. 28
30. 30. ДАЗО. - Ф. Р-915. - Сільрада с. Середнє Водяне Рахівського р-ну (1946-1971). - Оп. 1. - Спр. 20.
31. 31. ДАЗО. - Ф. Р- 2539. - Сільрада смт. Солотвино Тячівського району (1947-1972). - Оп. 1. - Спр. 16.
32. 32. ДАЗО. - Ф. Р-1392. - Сільрада с. Глибокий Потік Тячівського району. - Оп. 1. - Спр. 25.
33. 33. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ-початок ХХ ст.- Ужгород, 1971

34. 34. Тиводар М. Етнічні процеси і традиції міжетнічного спілкування в умовах совєтського Закарпаття. // Газ. Карпатський голос.- №2 (25-січня - 7 лютого)1996; №3 (8-21 лютого) 1996; №4 (22лютого - 3 березня) 1996.
35. 35. Марина В. Етнокультурний ренесанс румунів Закарпаття // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті".- Ужгород, 1997.- С. 110-115.
36. 36. ДАЗО.- Ф. Р-195.- Оп. 14.- Спр. 292.
37. 37. ДАЗО.- Ф. П-1.- Оп. 1.- Спр. 2609.
38. 38. ДАЗО.- Ф. П-28, оп. 1, спр. 275.- арк. 28
39. 39. ДАЗО.- Ф. П-28, оп.18, спр. 4.- арк. 26.
40. 40. ДАЗО.- Ф. П-28, оп.18, спр. 412.- арк. 36
41. 41. Ткаченко Л.О. Динаміка етнічного складу населення Закарпаття. // Народна творчість та етнографія.- 1974, №1.- С. 65-68.
42. 42. Малєць О. Динаміка етнічного складу населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945-1990 р.р. // Карпатика: етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст.- випуск VI.- Ужгород, 1999.- С. 94-120; Проблема дослідження етнічного складу та етнічних процесів на Закарпатті в 1945-1990 р.р.// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. Випуск 5.- Ужгород.- 2000.- С. 137-145; Етнополітичні і етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період Закарпатської України (жовтень 1944-червень 1945 рр.) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск IV.- Ужгород, 2000.- С. 139-153; Впровадження комуністичної ідеології і насадження русифікації на Закарпаття та її крах (1950-1991 рр.) // Матеріали науково-практичної конференції 19-20 січня 2001 р. - Ужгород, 2001.- С. 221-228; Етнополітичні та етнокультурні процеси в українців Закарпаття в період совєтської "українізації", утвердження комуністичного тоталітаризму (липень 1945-1950 рр.) // Carpatica-Карпатика. Випуск 9. Матеріали конференції: "Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження).- Ужгород, 2001.- С. 117-135; Етнополітичні процеси на Закарпатті після встановлення радянської влади (липень 1945-1990 рр.) // Проблеми Вітчизняної та зарубіжної історії, // Carpatica - Карпатика.- Ужгород, 2001.- С. 201-218.
43. 43. Радянське Закарпаття за 35 років. Статистичний збірник.- Ужгород, 1980.- 89с.